

Anna Romanowicz¹

Pomiędzy miłością agapiczną a erozyczną. Praktyki miłości i związków intymnych wśród indyjskiej miejskiej klasy średniej²

Streszczenie

Małżeństwa aranżowane uznawane są za tradycyjną i najbardziej popularną formę sformalizowanych związków heteroseksualnych w Indiach. Niemniej jednak – szczególnie wśród miejskiej klasy średniej – wzrasta zainteresowanie związkami opartymi na miłości romantycznej. Celem artykułu jest ukazanie różnego rodzaju praktyk związanych z miłością, które wymykają się kategoryzacji w ramach podziału na małżeństwa aranżowane i małżeństwa z miłości; ukazanie strategii i taktyk codzienności praktykowanych przez moich współpracowników terenowych w kontekście przemian społeczno-kulturowych. Artykuł został przygotowany w oparciu o etnograficzne badania terenowe (techniką obserwacji uczestniczącej) w Delhi.

Słowa kluczowe: miłość romantyczna, związki heteroseksualne, metropolia, etnografia, antropologia

Związki intymne i klasa średnia

W 2014 r. Ira Trivedi napisała: „Indie znajdują się w pierwszej fazie ogromnej rewolucji społecznej. W ciągu kilku ostatnich dekad (...) burzliwe przemiany ekonomiczne (...) przyspieszyły powolną zmianę kulturową. (...) nasz kraj wkracza na nieznany teren. Większość poglądów

¹ Dr Anna Romanowicz, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej na Uniwersytecie Jagiellońskim, ul. Gołębia 9, 31-007 Kraków, e-mail: anna.romanowicz@uj.edu.pl, nr ORCID: 0000-0003-2037-6438.

² Artykuł napisany na podstawie badań terenowych przeprowadzonych dzięki finansowaniu przez Narodowe Centrum Nauki nr 2017/01/X/HS6/00942. Nie powstałby bez udziału moich respondentów, którym serdecznie dziękuję.

dotyczących miłości i małżeństwa istotnych dla naszych rodziców i ich przodków, zmienia się we współczesnych czasach. [Instytucja] małżeństw aranżowanych gwałtownie się zmienia, wskaźnik rozwodów gwałtownie wzrasta, testowane i eksplorowane są nowe modele seksu i związków – queer, otwartych, kohabitacji”³ (Trivedi 2014: 1–2).

Nawet jeśli obraz sytuacji zarysowany przez Irę Trivedi może wydawać się przekoloryzowany, nie ulega wątpliwości, że wskazuje on istotny trend w indyjskim społeczeństwie. Jak zauważyła Francesca Orsini, w Indiach miłość istniała „od zawsze”. Dopiero jednak niedawno zaczęto uważać ją za wystarczający powód do zawarcia związku małżeńskiego (Orsini 2007). Pomimo tego, że – według badań przeprowadzonych w 2012 roku przez NDTV⁴ – 74% Indusów preferowało małżeństwa aranżowane⁵, a według Patricii Uberoi ten odsetek wynosi aż 90% (Uberoi 2006), to jednak w stolicy kraju – Delhi 41% mieszkańców deklaruje, że zdecydowałoby się na zawarcie małżeństwa z miłości (SiliconIndia 2012). Jak zauważyli badacze, przemiany w sferze związków intymnych dotyczą przede wszystkim miejskiej klasy średniej (Prakash & Singh 2014; Netting 2010; Corwin 1977; Fuller & Narashiman 2008). To w tej klasie rozpowszechnione są również związki niesformalizowane, takie jak kohabitacja i relacje o charakterze „czysto” seksualnym (Trivedi 2014).

O ile badacze społeczni poświęcają uwagę narracjom dotyczącym miłości romantycznej i związków intymnych, o tyle prace oparte na etnograficznej obserwacji uczestniczącej, a opisujące i analizujące praktyki związane z miłością wśród miejskiej klasy średniej powstają stosunkowo rzadko. Co więcej, podział na małżeństwa aranżowane i małżeństwa z miłości nie oddaje różnorodności związków intymnych zawieranych przez przedstawicieli tej klasy społecznej. Celem niniejszego artykułu jest wypełnienie tej luki badawczej. Moje analizy mogą posłużyć do dalszych rozważań na temat dynamiki tworzenia się i funkcjonowania klas społecznych. Chociaż przyjęło się, że to małżeństwa są formą reprodukcji klasowej i mobilności społecznej, to musimy zauważyć, że inne typy związków również mogą podjąć taką rolę. Innymi słowy to, z kim się wiążemy, z kim spędzamy czas, a kogo odrzucamy jako potencjalnego partnera, wynika z naszej pozycji społecznej i na nią też wpływa. Interesuje mnie więc dynamika miłości w jej codziennym wymiarze.

³ Tłumaczenia własne.

⁴ Stacja telewizyjna.

⁵ A trzeba zauważyć, że zakłada się, iż miłość romantyczna może pojawić się z czasem także w małżeństwach aranżowanych.

W niniejszym artykule chciałabym przedstawić opracowanie części materiału zebranego w ramach wstępnych badań terenowych, które prowadziłam przy pomocy obserwacji uczestniczącej przez ponad trzy miesiące w 2018 r. Zastosowanie tej techniki pozwoliło mi nie tylko na uchwycenie narracji moich współpracowników terenowych, ale także ich codziennych zachowań. Obserwacji uczestniczącej dokonałam we wszystkich dostępnych mi sferach życia codziennego: na zakupach, podczas wspólnego gotowania, podróży, odwiedzin u rodziny i znajomych, oglądania filmów, dyskusji, plotkowania, spotkań w domach, mieszkaniach, akademikach, parkach, kawiarniach i restauracjach.

Stan badań

Jak wynika z zarysowanej powyżej problematyki, niniejszy artykuł łączy w sobie dwa główne zagadnienia: miłości romantycznej i związków intymnych, a także klas społecznych (w szczególności zaś – miejskiej klasy średniej) w Indiach. Poniżej omówię pokrótce stan dotychczasowych badań w tym zakresie.

1. Biorąc pod uwagę, że „w Indiach małżeństwo jest prawie uniwersalną [instytucją]” (Dickey 2016: 145), nie należy się dziwić, że większość literatury przedmiotu dotyczy właśnie małżeństw, a nie miłości romantycznej (De Neve 2016; Allendorf and Pandian 2016; Jejeebhoy et al. 2013; Donner & Santos 2016; Verma & Sukhramani 2018; Chowdry 2007, Parry 2001). Wyjątkiem są opracowania oparte na analizie źródeł pisanych, w szczególności historycznych (Orsini 2007; Reddy 2012). Tymczasem uważa się, że miłość romantyczna jest nie tylko podstawą zawarcia związku małżeńskiego lub relacji nieformalnej, ale może także rozwinąć się w małżeństwie aranżowanym. Miłość romantyczną rozumiem tutaj jako zbiór emocji – przywiązania, fascynacji, pociągu seksualnego. Jest ona również reakcją fizjologiczną, jako że „implikuje bezpośrednie doświadczenia ciała” (Illouz 1997: 3). Niemniej jednak to doświadczenie może być różnie interpretowane, co wskazuje, że miłość jest także konstruktem społeczno-kulturowym (Hochschild 1979, 1983; Illouz 1997, 2012). Innymi słowy, to, jakie doświadczenie cielesne zinterpretujemy jako miłość, jaką rolę będzie ono odgrywało w naszym życiu, jest zarówno kwestią indywidualnego wyboru i sprawczości, jak i wpływu norm społecznych, tradycji kulturowych oraz czynników ekonomicznych i politycznych na poziomie lokalnym i globalnym (Illouz 1997, 2012; Coontz 2005; Ahmed 2014; Orsini 2007). W związku z tym, że doświadczenia i rozumienie miłości

romantycznej są tak różnorodne, konieczne są badania w różnych kontekstach społeczno-kulturowych.

2. Jak zauważył Vivek Chibber (2006), po upadku Związku Radzieckiego analiza klasowa w Azji Południowej straciła na znaczeniu. Przyczyny mniejszego zainteresowania tą dziedziną badań społecznych są wielorakie. Po pierwsze, swoje piętno odcisnęły na niej trudności teoretyczne. Najbardziej popularny na subkontynencie indyjskim nurt badań nad klasami społecznymi był utrzymany w duchu marksistowskim (Beteille 2010). Badacze marksistowskich oskarżano jednak o rzekomy redukcjonizm ekonomiczny i pomijanie dyskryminacji kastowej (Dumont 1970). Po drugie, ogłoszenie „końca historii” i dynamiczne rozprzestrzenianie się neoliberalizmu na całym świecie (Harvey 2005) wzmocniło grunt polityczno-ideologiczny zarzucenia analizy klasowej. Po trzecie wreszcie, dominacja studiów postkolonialnych i koncepcji intersekcjonalnych przyczyniła się do marginalizacji badań dotyczących klas społecznych (Chibber 2006; Agarwala & Herring 2008). Za „odrodzenie” analizy klasowej na początku XXI w. przynajmniej częściowo odpowiedzialny był szum medialny, który po wprowadzeniu reform neoliberalnych⁶ otoczył indyjską klasę średnią. Leela Fernandes stwierdziła, że: „We wczesnych latach 90., w czasie euforii nad potencjałem indyjskich klas konsumenckich, w dyskursie publicznym rutynowo odnoszono się do (...) dwustumilionowej klasy średniej jako zasobu, który mógłby być automatycznie zmobilizowany do konsumpcji” (Fernandes 2006: 69).

W odpowiedzi na ten medialny szum wkrótce pojawiły się też opracowania antropologiczne i socjologiczne. Omawiano takie zagadnienia jak: formowanie się klasy średniej w czasach kolonialnych (Joshi 2010), (a)polityczne sposoby działania (Harris 2006; Fernandes 2006), jej rola w rozwoju społeczeństwa (Deshpande 1997; Romanowicz 2017); wzrastający konsumpcjonizm (Mazzarella 2003; Mathur 2010). Brakuje jednak – poza nielicznymi wyjątkami (Heitmeyer 2016; Dyson 2018; Bhandari 2017; Donner 2016; Dickey 2012) opracowania podejmującego zagadnienia codziennych praktyk społecznych związanych z miłością romantyczną wśród klasy średniej. W niniejszym artykule stosuję rozumienie klasy według Pierre’a Bourdieu. Uważał on, że klasa jest kategorią organizującą aktorów społecznych w grupy o podobnych kapitałach. Kapitał ten zaś to „zestaw faktycznie wykorzystywanych zasobów i władzy”⁷ (Bourdieu 2000: 114)⁸.

⁶ Od drugiej połowy lat 80. XX w.

⁷ O czym szczegółowo poniżej.

⁸ Zastosowanie tej perspektywy pozwala na przezwycięzenie trudności teoretycznych, które wynikałyby z przyjęcia np. perspektywy marksistowskiej (najbardziej popularnej na subkontynencie indyjskim). Trzeba też zauważyć, że wnioski Bourdieu są

Moi współpracownicy terenowi pochodzili z różnych regionów Indii (najczęściej z Maharasztry, Bengalu, Kerali i Narodowego Regionu Stołecznego⁹), wyznawali różne religie (hinduizm, buddyzm, islam) lub byli agnostykami. Należeli też do odmiennych kast. Elementem, który nas łączył, była przynależność do klasy średniej, wyznaczana na podstawie kapitału kulturowego: wyższego wykształcenia, znajomości języka angielskiego, ale także podobnych gustów, specyficznego rodzaju wrażliwości i „patrzenia na świat” czy wreszcie (samo)identyfikacji jako klasa średnia.

Formy związków intymnych – wyobrażenia

Pomimo że moi współpracownicy terenowi najczęściej określali miłość romantyczną jako uczucie, które „po prostu się zdarza”, warto głębiej zastanowić się nad znaczeniem i rozumieniem tego zjawiska. Eva Illouz przyjmuje w swoich rozważaniach dwa rodzaje miłości w sensie normatywnym: agapiczną („agapic”) i erozyczną („erosic”)¹⁰. Ta druga ma być oparta na rozumie; można wyjaśnić, dlaczego jest odczuwana, bo jej przyczyną są konkretne cechy wybranka/wybranki. Co więcej, jesteśmy tych przyczyn świadomi. Taka „miłość nie osłabia społecznego, moralnego, ekonomicznego lub psychologicznego dobrobytu jednostki; wręcz przeciwnie – umacnia go. [Taka] miłość może być dawana, odbierana lub intensyfikowana zgodnie z racjonalną oceną lub decyzją. Chociaż sama w sobie miłość erozyczna niekoniecznie jest wyrachowana lub interesowna, łatwo jest skojarzyć ją z wyobrażeniem miłości racjonalnej i interesownej, ponieważ ma [ona] kognitywne właściwości racjonalnie wywołanych emocji” (Illouz 1997: 212; tłumaczenie własne).

Natomiast miłość agapiczna jest nieracjonalna i niewytłumaczalna. Nie jest też spowodowana konkretnymi cechami ukochanego/ukochanej. Wręcz przeciwnie – kochamy tylko dlatego, że „ktoś po prostu jest”, a nie „za coś”. Co więcej, taki rodzaj miłości odczuwamy nie dlatego,

dostosowane do specyficznego kontekstu społeczno-kulturowego (Weininger 2005: 83), a więc ich weryfikacja w innych kontekstach wydaje się pożądana.

⁹ NCR (ang. National Capital Region).

¹⁰ Być może bardziej naturalne wydawałoby się tłumaczenie terminu „erosic” jako „erotyczny”. Moim zdaniem jednak to raczej termin „erotic” powinien być przetłumaczony w ten sposób. Wskazywałby on jednak na duże znaczenie elementów cielesnych i seksualnych, co w moim przekonaniu nie odzwierciedlałoby ani intencji E. Illouz, ani moich. Stąd pozostają przy terminie „erozyczny”.

że uczucie bądź związek leży w naszym interesie społecznym i emocjonalnym. Wreszcie miłość agapiczna łączy się z brakiem samokontroli i kontroli; jest spontaniczna; nie można też podjąć świadomej decyzji o tym, że zakochamy się w tej, a nie innej osobie (Illouz 1997: 211–212).

Chociaż wśród moich współpracowników terenowych dominowali zwolennicy małżeństw z miłości i związków nieformalnych, to jednak mieli oni także wyobrażenia o małżeństwach aranżowanych. Ich zdaniem w małżeństwie aranżowanym¹¹ to rodziny (rodzice, a często też inni krewni) podejmują decyzję o wyborze męża lub żony dla danej osoby. Co więcej, rodziny ustalają też warunki zawarcia małżeństwa, jeśli przewidywany jest posag lub inna forma wymiany podarunków między zainteresowanymi, wybierają miejsce uroczystości czy datę ślubu. Zarówno wtedy, gdy rodzina korzysta z usług profesjonalnych pośredników, jak i gdy poszukuje kandydatów/kandydatek wśród osób dostępnych dzięki własnym sieciom społecznym, pod uwagę brane są takie kryteria jak: wiek, wykształcenie, status materialny, religia, kasta¹², gotra¹³, wykonywany zawód (lub jego perspektywa), odcień skóry, wygląd fizyczny itd. Co ważne, te kryteria są jasno zadeklarowane w ogłoszeniu matrymonialnym opublikowanym w prasie/Internecie lub przekazywanym ustnie. W przypadku małżeństwa aranżowanego rola przyszłej panny młodej lub pana młodego ogranicza się zazwyczaj do przeglądania ofert, a jeśli rodzina wyrazi na to zgodę – kilku spotkań z kandydatem czy kandydatką. Jak zauważono, ten drugi rodzaj małżeństwa może być uważany za „aranżowanie przy pomocy sił społecznych” (Bourdieu 2000; Streib 2015) czy „wybór społeczny” (Mody 2002).

Przeciwstawną formą małżeństwa jest tzw. małżeństwo z miłości („love marriage”)¹⁴. W tym przypadku to osoby, które zawierają związek

¹¹ Perveez Mody twierdzi, że wśród hinduistów: „małżeństwo aranżowane jest rytuałem religijnym, uświęconym i potwierdzonym przez boga, z darem miłości od momentu zawarcia związku małżeńskiego. Oczekuje się, że miłość pomiędzy mężem i żoną będzie wzrastać w miarę, jak rozwija się relacja, a opiera się [ona] na wyobrażeniu poświęcenia i oddania zarówno dla boga, jak i siebie nawzajem” (Mody 2002: 225; tłumaczenie własne). Moi współpracownicy terenowi nie postrzegali jednak małżeństwa aranżowanego w ten sposób.

¹² W przypadku religii praktykujących podział kastowy.

¹³ Odpowiednik rodu u hinduistów.

¹⁴ P. Mody twierdzi, że taki rodzaj małżeństwa wiąże się ze stygmatyzacją – uważa się go za „zepsute”, „złe”, a wręcz niedopuszczalne. Moje badania terenowe nie potwierdziły jednak jej wniosków. Wręcz przeciwnie, wśród moich współpracowników terenowych małżeństwo z miłości było preferowaną formą związku – w większości, i w więk-

małżeński, podejmują decyzję o ślubie. Możemy więc mówić o wyborze indywidualnym – opierającym się na dopasowaniu jednostek, a nie społeczności (Mody 2002). Rodziny nie angażują się aktywnie w poszukiwania, nie ustalają też warunków ślubu (takich jak posag i jego wielkość). Partnera można wybrać z grona osób dostępnych dzięki sieciom społecznym, a także dzięki portalom czy aplikacjom randkowym. Te ostatnie różnią się od portali i biur matrymonialnych tym, że celem osób, które z nich korzystają, nie musi być zawarcie związku małżeńskiego. Partnerzy mogą bez ograniczeń spotykać się ze sobą przed ślubem, a nawet wspólnie zamieszkiwać. Inną grupą związków intymnych są związki niesformalizowane, tj. takie, w których para nie decyduje się na zawarcie małżeństwa¹⁵. W tych przypadkach rodzina również nie uczestniczy w wyborze partnera, który wybierany jest – podobnie jak w przypadku małżeństw z miłości – spośród osób dostępnych dzięki sieciom społecznym lub z pomocą portalu lub aplikacji randkowej. Mowa tu o takich formach związków, jak kohabitacja („living in”), „spotykanie się” („dating”). Występują również relacje o charakterze przede wszystkim seksualnym, takie jak „friends with benefits” czy „one-night stands”. Jak pokazała Henrike Donner (i jak wynika z moich badań terenowych), pomiędzy małżeństwem aranżowanym a małżeństwem z wyboru (miłości) jest wiele wariantów „pośrednich” (Donner 2016; Dickey 2012).

Uważa się, że w porównaniu z małżeństwem aranżowanym zarówno małżeństwo z miłości, jak i pozostałe formy związków intymnych różnią się kilkoma elementami. Po pierwsze, będzie to stopień zaangażowania rodziny w wybór partnera dla danej osoby. W odniesieniu do małżeństwa aranżowanego to zaangażowanie jest największe, zmniejsza się ono w przypadku pozostałych form związków intymnych. W relacje typu „one-night stands” i „friends with benefits” rodzina najczęściej nie jest wtajemniczana. Jeśli zaś chodzi o pozostałe wymienione tu formy związków, może dojść – choć nie musi – do poszukiwania akceptacji rodziny. W tym pierwszym przypadku partner/partnerka jest przedstawiany rodzinie wybranki/wybranka niekoniecznie jako osoba, z którą pozostaje się w związku, ale jako przyjaciel czy przyjaciółka, z nadzieją, że rodzina wyrazi w końcu zgodę na zawarcie małżeństwa lub związku nieformalnego. W drugim przypadku pomimo tego, że partner/partnerka

szości przypadków nie wiązało się jednak ze sprzeciwem rodziny, o ile dana osoba nie znajdowała się jeszcze w wieku, w którym „wypadało” sformalizować związek.

¹⁵ Oczywiście wiele małżeństw z miłości poprzedzonych jest niesformalizowanym związkiem.

zostają przedstawieni rodzinie jako przyjaciele, celem jest nie tyle uzyskanie akceptacji, ile po prostu nawiązanie znajomości. Akceptacja nie jest więc celem samym w sobie, ale zdarza się niejako „przy okazji”. Trzeba jednak zaznaczyć, że jej uzyskanie nie jest warunkiem koniecznym do kontynuowania czy sformalizowania związku¹⁶. Ten ostatni może być kontynuowany i/lub sformalizowany bez zaangażowania rodzin. W większości przypadków, na które napotkałam w trakcie swoich badań terenowych, przedstawienie rodzinie wiązało się z deklarowanym stopniem zaangażowania partnerów (im większe zaangażowanie, tym większe prawdopodobieństwo, że partner/partnerka zostanie przedstawiony rodzinie), ale także z oceną ewentualnej reakcji rodziny (jeśli zakładano, że ta reakcja będzie negatywna, opóźniano moment przedstawienia wybranka/wybranki lub rezygnowano z niego).

Po drugie, opisane formy związków różnią się też deklarowanymi kryteriami, na podstawie których dokonywany jest wybór partnera. Jak wspomniałam, w małżeństwach aranżowanych zainteresowane rodziny deklarują, że biorą pod uwagę wiek, wykształcenie, status materialny, religię, kastę (jeśli jest dostępna), gotrę (w przypadku hinduistów), wykonywany zawód (lub jego perspektywę), odcień skóry, wygląd fizyczny etc. W odniesieniu do pozostałych form związków intymnych takim deklarowanym kryterium jest miłość romantyczna (małżeństwo z miłości, kohabitacja, partnerstwo, randkowanie) lub jej brak („friends with benefits” i „one-night stands”). Miłość romantyczna – jak deklarują uczestnicy moich badań – po prostu „zdarza się” bądź nie. Cechy partnera, które sprawiają, że miłość jest (lub nie) deklarowana, mogą być, choć rzadko są, poddawane refleksji. Ta refleksja przychodzi jednak dopiero po „momencie zakochania”. Jest też raczej opisem pozytywnych lub negatywnych (ale akceptowalnych) cech (potencjalnej/potencjalnego) partnera/partnerki, ale nie jest traktowana jako skalkulowane powody zawarcia związku (jak w przypadku małżeństw aranżowanych). Nie oznacza to oczywiście, że miłość romantyczna nie może pojawić się w małżeństwie aranżowanym (moi rozmówcy określali takie związki mianem „arranged cum love marriages”), zarówno przed, jak i po ślubie. Również w przypadku pozostałych form związków miłość romantyczna nie zawsze będzie deklarowanym powodem wejścia w taki związek i trwania w nim, nie zawsze też będą towarzyszyć jej inne uczucia, takie jak przyjaźń czy zaufanie. Niemniej jednak to deklarowana miłość romantyczna jest powodem, dla którego moi współpracownicy terenowi decydowali się na zawarcie związku i trwanie w nim

¹⁶ Takie związki nazywa się „love-cum-arranged marriages”.

lub też jego ograniczenie do sfery przede wszystkim seksualnej. Analiza deklaracji moich współpracowników terenowych na temat rozumienia związków intymnych wskazuje więc na to, że małżeństwa aranżowane są postrzegane jako związki oparte na miłości erozycznej (powody ich zawarcia są bowiem poddawane przemyśleniom i kalkulacjom).

Podobnie jak Eva Illouz, uznają te dwie kategorie miłości za pomocne w wyjaśnieniu, czym jest miłość i w jaki sposób jest rozumiana czy postrzegana, chociaż miłość agapiczna i erozyczna nie występują w "czystej" i łatwej do określenia formie. W praktyce społecznej (por. Illouz 1997) obie te formy przeplatają się, a rezultatem jest raczej forma pośrednia. Po pierwsze, cechy osoby, względem której moi rozmówcy deklarowali odczuwanie miłości romantycznej, tylko sporadycznie były poddawane refleksji (sama refleksja wskazywałaby na miłość erozyczną). Jeśli już tak było, to cechy te mogły być przyczyną zakochania, ale nie zawarcia związku (to jest: „kocham go/ją, bo” lub „kocham go/ją, a poza tym on/ona jest...”, a nie „jestem z nim/nią w związku, bo...”). Zdolność do wymienienia pozytywnych i negatywnych cech partnera/partnerki pojawiała się raczej już po fakcie „zakochania”. Trudno więc mówić tutaj o miłości świadomie skalkulowanej lub świadomie nakierowanej na umocnienie czy też reprodukcję własnej pozycji społecznej, albo o „społecznym wyborze” (jak w przypadku małżeństw aranżowanych). Po drugie, deklarowane uczucie nie tylko nie poddawało się świadomym kalkulacjom czy dogłębnym refleksjom, ale także było poza kontrolą moich rozmówców. Opisywali je jako obezwładniające, „zdarzało się” i „kończyło” niezależnie od ich woli – podobnie jak w miłości agapicznej. Można więc stwierdzić, że o ile miłość romantyczna deklarowana przez moich współpracowników terenowych była formą pośrednią pomiędzy miłością agapiczną a erozyczną, o tyle małżeństwa aranżowane, a szczególnie „arranged-cum-love-marriages”, przynależałyby do formy miłości erozycznej.

Formy związków intymnych – praktyki społeczne

Taki wniosek byłby uprawniony, gdyby wziąć pod uwagę tylko deklaracje moich rozmówców. Niemniej jednak obserwacja uczestnicząca, pozwalająca na uchwycenie nie tylko deklaracji, ale też zachowań uczestników badań, potwierdziła wyraźnie, że w praktyce społecznej podział na miłość erozyczną i agapiczną rozmywa się. Przykładem może

być tutaj historia znajomej pary. Anika¹⁷ (wykształcenie wyższe; na co dzień zajmuje się domem i wychowaniem dzieci) i Aditya (pracuje w sektorze organizacji pozarządowych; wykształcenie wyższe) poznali się „na odległość”. On przebywał wtedy w Stanach Zjednoczonych, a ona w Indiach. Wspólna koleżanka zasugerowała, że powinni ze sobą porozmawiać. W jaki sposób? Zaczęli do siebie wysyłać maile, początkowo kilka razy w tygodniu, potem już codziennie. Po dwóch latach zobaczyli się po raz pierwszy – Aditya przyjechał do Kalkuty, gdzie właśnie przebywała Anika. Spędzili ze sobą kilka godzin, a na zakończenie spotkania on dotknął jej dłoni. Po dwóch miesiącach przyjechał znowu – tym razem się oświadczyć. Ślub odbył się po tych dwóch spotkaniach „na żywo”, pomimo początkowego sprzeciwu matki pana młodego (Anika pochodziła z niższej kasty). Anika i Aditya są razem od 15 lat. Nie mieszkają z rodzicami, ale ci – zarówno ze strony męża, jak i żony – często ich odwiedzają. Anika i Aditya określają swój związek jako małżeństwo z miłości. Ich droga dochodzenia do niej jest interesująca. Przed ślubem widzieli się tylko dwa razy, nie doszło też między nimi do zbliżenia fizycznego (poza dotknięciem dłoni). Skorzystali z pomocy pośrednika, koleżanki, która zasugerowała, że pasowaliby do siebie. Te cechy ich związku kojarzą się z „tradycyjnym” małżeństwem aranżowanym (a więc wskazują na miłość erozyczną). Jednakże doprowadzili do ślubu pomimo sprzeciwu rodziny i podkreślają, że łączy ich miłość, która rozpoczęła się przed ślubem i której nie mogli kontrolować (miłość agapiczna). Ich małżeństwo jest więc bardzo ciekawą hybrydą łączącą elementy małżeństwa z miłości i małżeństwa aranżowanego.

Kolejny związek, pomimo tego, że – jak deklarują zainteresowani – został zawarty z miłości, ma w sobie cechy związku aranżowanego. Riya poznała Syeda pięć lat temu na uniwersytecie, na którym obydwójce studiowali. Właściwie to on ją „wypatrzył”. Patrzył przez rok, aż poprosił wspólną znajomą (wykorzystanie pośrednika, podobnie jak w małżeństwie aranżowanym), żeby przekazała Riya zaproszenie na wspólną kawę. Dziewczyna długo odmawiała. Tłumaczyła mi później: „No, może miałam coś przeciwko temu, że on jest muzułmaninem... Wiesz przecież, jaka jest moja rodzina... [Pochodzę z wyższej kasty], uważają, że muzułmanie śmierdzą... No na tej kawie w sumie spojrzałam na niego z innej strony”. Nadal jednak nie była przekonana, że chce związku. On jednak nie ustępował. Spotkali się kilkakrotnie, grali w szachy i rozmawiali do późnej nocy. Jak opowiada Riya: „Po tygodniu wyładowaliśmy

¹⁷ Dla zachowania prywatności imiona współpracowników terenowych, a także wszystkie inne szczegóły, które ułatwiłyby ich identyfikację, zostały zmienione.

w łóżku, ale zgodziłam się z nim przespać dopiero, jak mi się oświadczył. Wiesz, jacy są faceci, nic tylko chcą cię wykorzystać. A ja po prostu chcę miłości”. Po wspólnej nocy Syed musiał wrócić do domu rodzinnego w innym mieście (skończył już studia, po których zaczął prowadzić rodzinny biznes). Riye od tej pory odwiedził pięć razy. Planują ślub, ale ze względu na inne wyznanie religijne boją się reakcji rodziców. Chociaż spotykają się rzadko, Riya jest pewna miłości Syeda. Nie tylko jest z nią w codziennym kontakcie telefonicznym, ale też (a być może przede wszystkim) jego młodszy brat codziennie jej asystuje. To Hussain zna jej największe sekrety, chodzi z nią do lekarza, pomaga załatwić sprawy urzędowe, dobrze zna jej problemy w pracy i upewnia się, czy bezpiecznie dotarła do domu. Tak więc można stwierdzić, że związek Riyy i Sayeda rozpoczął się z powodu miłości agapicznej, jednak inne cechy wskazują na miłość erozyczną.

Po pierwsze, powszechne jest przekonanie, że w małżeństwach aranżowanych seks jest dozwolony dopiero po ślubie, z kolei małżeństwa z miłości nie są tak restrykcyjne. Sprzeciw Riyy dotyczący zbliżenia fizycznego przed oświadczyniami jest ciekawą kombinacją tych dwóch perspektyw. Nie oznacza to oczywiście, że podobne „ultimatum” nie występuje w innych społeczeństwach czy typach związków, niemniej jednak przytoczona historia pokazuje jasno, że stawianie ograniczeń tego typu jest tutaj nie tyle wynikiem bezpośredniego nacisku rodziny, ile raczej świadomym postępowaniem kobiety, która w ten sposób wykorzystuje swoją sprawczość. Po drugie, nieustanna pomoc brata Syeda, Hussaina, dla Riyy jest oczywiście podyktowana względami geograficznymi – obydwoje mieszkają w tym samym mieście. Opieka ta daje jej też poczucie bezpieczeństwa w związku. Pomimo tego, że Syeda widuje rzadko, a miasta, w których mieszkają, są oddalone o cztery godziny drogi, Riya twierdzi, że „nigdy nie spotkała takiego mężczyzny” i że „jest pewna jego miłości”. To, że brat Syeda asystuje jej w codziennych sprawach, jest bowiem wyrazem akceptacji Riyy w rodzinie rozszerzonej. Nie tylko relacja pomiędzy partnerami w związku ma znaczenie – uruchamiany jest także cały szereg innych relacji; właśnie to „uruchomienie” legitymizuje związek w sferze publicznej.

Jak wskazują inne przykłady z moich badań, rolę „pomocnika” kobiety będącej w związku (zarówno sformalizowanym, jak i niesformalizowanym) niekoniecznie musi pełnić członek rodziny. Może to być także przyjaciel mężczyzny, szczególnie jeśli jest to osoba znana od lat. W tym ostatnim kontekście funkcja pełniona przez przyjaciela jest właściwie taka sama, „rozszerza” się tylko definicja samej... rodziny rozszerzonej. Jak zauważyła Eva Illouz, w społeczeństwach zachodnich osoby

pozostające w związkach przyjmują na siebie wiele zobowiązań: spełniania potrzeb emocjonalnych, ekonomicznych, organizacyjnych itd. Para ma być dla siebie „całym światem”, co wywiera nacisk na partnerów i niekoniecznie sprzyja trwałości związku (Illouz 2012). Z kolei z moich badań wynika, że w kontekście indyjskim wiele z tych funkcji jest spełnianych właśnie przez członków rodziny lub przyjaciół. Instytucja „pomocnika” wpisuje się w ten trend. Biorąc pod uwagę liczbę zobowiązań, które przyjmują na siebie niektórzy mężczyźni jako pomocnicy (np. wypożyczenie książek z biblioteki, pełnienie funkcji szofera, kilkugodzinne codzienne rozmowy) w znanych mi związkach w Indiach, można mniemać, że instytucja „pomocnika” wydaje się bardzo racjonalnym rozwiązaniem. Kobiety w znanych mi związkach również biorą na siebie wiele obowiązków: to one są zazwyczaj odpowiedzialne za to, jak wygląda mieszkanie partnera (nawet jeśli nie mieszkają razem), za pilnowanie pór posiłków i gotowanie czy za inne prace domowe. Jednak także one mogą wykorzystać pomoc rodziny i przyjaciół czy powołać się na dyskurs feministyczny i poprosić partnera o wsparcie w pracach domowych¹⁸. Trzeba jednak zauważyć, że naciskom rodziny na zamążpójście najczęściej poddawane są kobiety, natomiast mężczyźni zdają się mieć większą swobodę w stosunku do tego, kiedy i czy zdecydują się wejść w związek małżeński.

Wnioski

Przytoczone tu historie ukazują wachlarz relacji heteroseksualnych wśród moich współpracowników terenowych, członków miejskiej klasy średniej w indyjskiej metropolii. W pierwszej części artykułu przedstawiłam ich deklaracje – na podstawie narracji zrekonstruowałam postrzeganie związków intymnych. Z analizy wynika, że moi współpracownicy znają małżeństwa aranżowane, a także małżeństwa z miłości i związki nieformalne. Te pierwsze opierały się na racjonalnym wyborze i poddawane były kontroli rodzin i samych zainteresowanych, co sytuje je w ramach miłości erozycznej. Natomiast cechą charakterystyczną małżeństw z miłości i związków nieformalnych¹⁹ jest deklaracja miłości romantycznej o charakterze agapicznym – spontanicznej, nieskalkulowanej i niepoddającej się kontroli.

¹⁸ Takie rozwiązanie obserwuję najczęściej.

¹⁹ W przypadku „one-night stands” i relacji typu „friends with benefits” miłość romantyczna – a właściwie jej brak – również jest kategorią organizującą.

Zastosowanie techniki obserwacji uczestniczącej pozwoliło wyjść poza te – dosyć sztywne – ramy podziału. W szczególności obserwacja zachowań, codziennych praktyk moich współpracowników terenowych otworzyła możliwości pogłębienia analizy i ukazała, że elementy miłości erozycznej przenikają relacje oparte na deklarowanej miłości agapicznej (tj. małżeństwa z miłości i związki nieformalne), natomiast elementy miłości agapicznej przenikają relacje oparte na deklarowanej miłości erozycznej (tj. małżeństwa aranżowane). Innymi słowy, uczestnicy moich badań tworzą „hybrydy” małżeństw aranżowanych i małżeństw z miłości, a nawet związków z miłości i małżeństw aranżowanych. Te praktyki codzienności opisałam w drugiej części artykułu. Analiza dynamiki miłości romantycznej w kontekście nacisków rodzinno-społecznych oraz sił społeczno-kulturowych, które na nią wpływają, wymaga z pewnością dalszych badań, niemniej jednak już teraz zarysowują się pewne strategie i taktyki lawirowania pomiędzy tym, co akceptowalne i nieakceptowalne w ramach danej grupy społecznej, a nawet różnice w podejściu do miłości czy wymagań związanych z relacją intymną ze względu na płeć kulturową.

Biorąc pod uwagę, że różnice pomiędzy małżeństwami aranżowanymi a związkami opartymi na deklarowanej miłości romantycznej wydają się niewielkie, warto postawić pytanie o przyczyny niezgodności deklaracji moich współpracowników terenowych z praktykowanymi przez nich formami związków intymnych. Szczególnie że – jak zauważył P. Bourdieu (2000) – miłość romantyczna jest zawołowanym sposobem wyboru partnera – pod pozorem niekontrolowanego uczucia ludzie dobierają się w pary na podstawie podobieństw kapitału kulturowego (por. Streib 2015,). Podczas moich badań wielokrotnie słyszałam przedstawicieli klasy średniej deklarujących, że związki oparte na miłości romantycznej oraz realizacji potrzeb seksualnych to formy świadczące o „byciu nowoczesnym”. Ich zdaniem osoby, które zawierają małżeństwa aranżowane, są zacofane, podporządkowują własne potrzeby żądaniom i oczekiwaniom rodziny, tym samym nie realizują wizji indywidualnego szczęścia. Po pierwsze, występowanie wśród uczestników moich badań takich opinii wskazuje na to, że miłość romantyczna może być traktowana jako jedna z form dystynkcji (Bourdieu 2000): osoby z klasy niższej na podstawie formy związków heteroseksualnych, które zawierają, uważane są za nienowoczesne i zacofane. Po drugie, wskazuje też na wykorzystywanie miłości romantycznej do budowania poczucia tożsamości członka klasy średniej jako osoby „nowoczesnej”.

Literatura

- Agarwala R., Herring R.J., 2008, *Introduction – Restoring Agency to Class: Puzzles from South Asia* [w:] *Whatever Happened to the Class? Reflections from South Asia*, red. R. Agarwala, R. Herring, Lexington Books, Londyn.
- Ahmed S., 2015, *The cultural politics of emotion*, Routledge Taylor & Francis Group, New York.
- Allendorf K., Pandian R.K., 2016, *The Decline of Arranged Marriage? Marital Change and Continuity in India: The Decline of Arranged Marriage?*, "Population and Development Review" 42 (3).
- Beteille A., 2010, *Marxism and Class Analysis*, Oxford University Press, New Delhi.
- Bhandari P., Titzmann F.M., 2017, *Pre-marital Relationships and the Family in Modern India*, "South Asia Multidisciplinary Academic Journal" (16).
- Bourdieu P., 2000, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Reprint 1984 ed. Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Chibber V., 2006, *On the Decline of Class Analysis in South Asian Studies*, "Critical Asian Studies" 38 (4).
- Chowdry P., 2007, *Contentious Marriages, Eloping Couples. Gender, Caste, and Patriarchy in Northern India*, Oxford University Press, New Delhi.
- Coontz S., 2006, *Marriage, a history: how love conquered marriage*, Penguin Books, New York.
- Corwin L.A., 1977, *Caste, Class and the Love-Marriage: Social Change in India*, "Journal of Marriage and the Family" 39 (November).
- De Neve G., 2016, *The Economies of Love: Love Marriage, Kin Support, and Aspiration in a South Indian Garment City*, "Modern Asian Studies" 50 (04).
- Deshpande S., 1997, *From Development to Adjustment: Economic Ideologies, the Middle Class and 50 Years of Independence*, "Review of Development and Change", vol. 2, no. 2.
- Dickey S., 2012, *The pleasures and anxieties of being in the middle: emerging middle-class identities in urban South India*, "Modern Asian Studies" 46(3), www.jstor.org/stable/41478324.
- Dickey S., 2016, *Living Class in Urban India*, Ranikhet: Permanent Black.
- Donner H., 2011, *Being Middle-Class in India: A Way of Life*, London, Routledge.
- Donne, H., 2016, *Doing it our way: love and marriage in Kolkata middle-class families*, "Modern Asian Studies" 50(4).
- Donner H., Santos G., 2016, *Love, Marriage, and Intimate Citizenship in Contemporary China and India: An Introduction*, "Modern Asian Studies" 50 (04).
- Dumont L., 1970, *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, Chicago: University of Chicago Press.
- Dyson J., 2018, *Love Actually: Youth Mediators and Advisors in North India*, "Annals of the American Association of Geographers", vol. 108 (4).
- Fernandes L., 2006, *India's New Middle Class Democratic Politics in Era of Economic Reform*. Minneapolis, Minn, University of Minnesota Press.
- Fuller C.J., Narashiman H., 2008, *Companionate Marriage in India: The Changing Marriage System in a Middle-Class Brahman Subcaste*, "Journal of the Royal Anthropological Institute" 14.
- Grover S., 2011, *Purani aur nai Shaadi: Separation, Divorce, and Remarriage in the Lives of the Urban Poor in New Delhi*, "Asian Journal of Women's Studies", vol. 17 (1).

- Harris J., 2006, *Middle-Class Activism and the Politics of the Informal Working Class*, "Critical Asian Studies" 38.
- Harvey D., 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press.
- Heitmeyer C., 2016, *Intimate Transgressions and Communalist Narratives: Inter-religious Romance in a Divided Gujarat*, "Modern Asian Studies", vol. 50 (04).
- Hochschild, A.R., 1979, *Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure*, "American Journal of Sociology" 85 (3).
- Illouz E., 1997, *Consuming the Romantic Utopia. Love and the Cultural Contradictions of Capitalism*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londyn.
- Illouz E., 2012, *Why Love Hurts? A Sociological Explanation*, Malden, Mass., Polity Press.
- Jejeebhoy S.J., Santhya, K.G., Acharya R., Prakash R., 2013, *Marriage-related Decision-making and Young Women's Marital Relations and Agency: Evidence from India*, "Asian Population Studies", 9 (1).
- Joshi S., 2010, *Fractured Modernity: Making of a Middle Class in Colonial North India*, New Delhi, Oxford University Press.
- Mathur N., 2010, *Shopping Malls, Credit Cards and Global Brands: Consumer Culture and Lifestyle of India's New Middle Class*, "South Asia Research" 30.
- Mazzarella W., 2003, *Shoveling Smoke: Advertising and Globalization in Contemporary India*. Durham, Duke University Press.
- Mody P., 2002, *Love and the Law: Love-marriage in Delhi*, "Modern Asian Studies", vol. 36 no. 1.
- Netting N. S., 2010, *Marital Ideoscapes in 21st-Century India: Creative Combinations of Love and Responsibility*, "Journal of Family Issues" 31 (6).
- Orsini F. (red.), 2007, *Love in South Asia. A Cultural History*, New Delhi: Cambridge University Press India.
- Parry J.P., 2001, *Ankalu's Errant Wife: Sex, Marriage and Industry in Contemporary Chhattisgarh*, "Modern Asian Studies" 35 (4).
- Prakash R., Singh A., 2014, *Who Marries Whom? Changing Mate Selection Preferences in Urban India and Emerging Implications on Social Institutions*, "Population Research and Policy Review" 33 (2).
- Reddy W.M., 2012, *The Making of Romantic Love Longing and Sexuality in Europe, South Asia, and Japan, 900–1200 CE*, Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Romanowicz A., 2018, *Unintended revolution. Middle class, development, and non-governmental organizations*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- SiliconIndia, 2012, *Arranged Marriages Wins a Battle Over Love Marriages*, <https://www.siliconindia.com/news/general/Arranged-Marriages-Wins-a-Battle-Over-Love-Marriages-nid-127898-cid-1.html>.
- Streib J., 2015, *The Power of the Past. Understanding Cross-Class Marriages*, Oxford, Oxford University Press.
- Trivedi I., 2014, *India in Love. Marriage and Sexuality in the 21st Century*, New Delhi, Aleph.
- Uberoi P., 2006, *Freedom and Destiny: Gender, Family, and Popular Culture in India*, Oxford, Oxford University Press.
- Verma S., Sukhramani N., 2018, *Interfaith Marriages and Negotiated Spaces*, "Society and Culture in South Asia" 4 (1).
- Weininger E.B., 2005, *Foundations of Pierre Bourdieu's Class Analysis [w:] Approaches to Class Analysis*, red. E.O. Wright, Cambridge University Press, Nowy Jork.

**Practices of love and intimate relationships among India urban middle class.
Between agapic and erosic love****Abstract**

Arranged marriages are the most common (and perceived as traditional) form of formalized heterosexual relationships in India. However, interest in relationships based on romantic love – especially among urban middle class – is increasing. The goal of the article is to present various practices related to romantic love, which cannot be inscribed in a rigid division for arranged and love marriages; to present everyday strategies and tactics, as they are being practiced by my research participants in context of sociocultural changes. The article is based on information gathered in ethnographic fieldwork (with a technique of participant observation) in Delhi.

Key words: romantic love, heterosexual relationships, metropolis, ethnography, anthropology